

Василь Каразін

*Людина, яка заснувала
Харківський університет*

Сергій Куделко

канд. істор. наук,
професор історичного факультету
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна,
м. Харків

Лілія Змій

керівник Центру зв'язків з
громадськістю та пресою
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна,
м. Харків

Рід Каразіних походить з Балканського півострова. Перші його представники оселилися в Росії на початку XVIII ст., а вже наприкінці його вважали себе корінними росіянами, патріотами Росії та України. У Слобідському краї містився їхній невеликий родинний маєток. Дід та батько Каразіна обрали військову службу, а їхні нащадки віддали перевагу цивільній кар'єрі і досягли успіху та слави не менших, аніж їхні батьки.

Засновником роду Каразіних вважають прадіда Василя Назаровича — **Григорія Караджі**, який довгий час був архієпископом болгарського міста Софії. Дід Каразіна — Олександр Григорович — уродженець Сербії, не тільки у черговий для родини Караджі раз змінив місце проживання (він був серед тих переселенців, які приєдналися до російської армії Петра I під час Прутського походу та прийняли пропозицію царя поселитися на території Російської держави), але й професію — став військовослужбовцем російської армії, котра на той час надавала допомогу балканським народам у їхній боротьбі проти багатовікового турецького гніту. Саме тоді прізвище Олександра Караджі було записано у документах із російським закінченням — Каразін. Відомо, що Олександр Каразін помер у 1773 році в українському селі Рублівка на Харківщині.

Батько Василя Назаровича — Назар Олександрович, за свідченням сучасників, вважав себе уже “русским человеком”, хоча по матері мав грецьке походження. Він вільно володів грецькою та турецькою мовами, а професію успадкував від свого батька — також пішов на військову службу.

Найвідомішим серед Каразіних став Василь Назарович — поміщик, дворянин Слобідсько-Української губернії. Талановитий, високоосвічений, з надзвичайно широкими громадськими та науковими інтересами, винахідник і раціоналізатор, державний службовець і організатор — він став видатною особистістю в російській і українській історії XIX ст.

В. Н. Каразін мав велике коло знайомств, до якого входили найвідоміші люди того часу: **Г. Сковорода, І. Пнін, М. Бантиш-Каменський, О. Паліцин, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Сперанський, М. Тургенєв, М. Воронцов, В. Кочубей, Ф. Глінка, А. Чарторижський, В. Анастасевич** та багато інших. Деякий час Василь Каразін мав можливість безпосередньо спілкуватися з імператором **Олександром I**.

Доба Каразіна була перенасичена важливими подіями в Європі та Росії: буржуазні революції у США та Франції, наполеонівські війни, реформи у Росії, повстання декабристів — і на все це Каразін відгукувався у своїх публіцистичних творах, посланнях ім-

ператору та впливовим державним і громадським діячам, на все мав власний погляд, все оцінював з погляду довгострокових інтересів Батьківщини. Але головну увагу зосереджував на внутрішньополітичних питаннях, тому що створив власний проект найприйнятнішого соціального розвитку вітчизни і порівнював з цим еталоном усі значущі рішення царської адміністрації, центральної та місцевої влади.

Головною справою життя В.Н. Каразіна, серед численних занять і турбот, було створення Харківського університету. В енциклопедіях та інших довідкових виданнях, де за стислістю інформації, життя і діяльність того чи іншого діяча спресовані часом до однієї-двох фраз, про Василя Назаровича Каразіна обов'язково зазначено: засновник Харківського університету.

Відкриття університету і за своїми найближчими, і за віддаленими наслідками стала епохальною не тільки для Харкова і Слобідської України в цілому, вона також мала важливе значення для долі української та російської науки і розвитку культури цих двох найбільших слов'янських народів.

У створенні університету В.Н. Каразін, звичайно, був не один, тому що така справа як заснування вищого навчального закладу не під силу одній особистості, навіть наділеній надзвичайною завзятістю та енергією (сучасники постійно підкреслювали і такі його якості як палкість, невтомність, велику працездатність).

Однією з його заслуг є те, що він угадав продиктовані часом потреби широких кіл дворянства, освіченого купецтва, чиновництва і міщанства Слобідського краю та сусідніх регіонів, а також з небувалою наполегливістю домігся реалізації в Україні небаченого проекту. Вперше ініціатива створення вищого світського навчального закладу належала не віце-носним особам, не представникам вищої бюрократії, а провінційному поміщику “середньої руки”, гарячому патріоту, оригінальному мислителю і натуралісту, який прагнув запалити вогонь освіти в краї, що лише поверхово зазнав впливу культури нового часу.

Життєвим кредо Каразіна було: *“Мы все учим и учимся до самой смерти. Несчастлив тот, кто вообразит, что ничего уже не останется ему узнать”* [1, с.129]. Василь Назарович зазначав у листі до лікаря *О.І. Ремана*: *“Если что-либо может обеспечить незыблемость безмерного пространства России, то это только просвещение ее народов. Если что-либо может сделать*

ее истинно независимую от всякого внешнего давления — как бы громадно оно ни было, — то это опять-таки только просвещение” [1, с.545].

Для реалізації проекту створення університету був необхідним такий “фермент” як особистість, котра могла б усім побажанням і мріям дати практичний вихід, здійснити те, що було предметом умоглядних побудов. І в особі В.Н. Каразіна Слобожанщина знайшла таку особистість — свого Ломоносова. Він зумів поєднати бажання місцевого нобілітету з державними планами розвитку університетської освіти в Росії. Саме Каразін став тією відсутньою ланкою в ланцюжку, який пов'язував Харків і Петербург. Не варто й говорити — нічого б із витівки Каразіна за тих умов не вийшло б, якби в столиці не було планів створення університетів, а також, якби він не мав підтримки місцевої громади, яка співчувала ідеї створення університету.

Історія надала В.Н. Каразіну шанс, реалізація якого обіцяла зробити його рідний Харків освіченим європейським містом. Цей шанс він використав. Василь Каразін зумів подати записку молодому царю (йому ще не виповнилося 24 роки), який щойно вступив на престол (22 березня 1801 року). У цій записці юний і палкий чиновник висунув грандіозний проект перетворень у країні в різних галузях державного життя, зокрема й у культурі. Причому, вважав він, починати треба саме з народної освіти. Записка була схвалена імператором, який побачив у ній багато того, що турбувало його самого. Олександр I зацікавився Каразіном і наблизив його до себе.

Незабаром Василь Назарович отримав відповідальне і почесне завдання: зробити звід різних проектів, що належали *А. Чарторижському, С. Потоцькому, М.М. Муравйову, М.І. Фусу, М.Я. Озерецьковському* та іншим, і на тій підставі розробити узагальнювальний план реформи народної освіти у країні. Однією з важливих частин плану був проект розвитку університетської освіти.

Каразін склав і представив на розгляд свій власний проект, підійшовши до дорученої справи творчо. Це був вражаючий план створення невідомого раніше навчально-наукового закладу, який мав стати не тільки головною такою установою в Росії, але й набути міжнародного значення [2, с.207]. Саме харківський проект надалі було покладено в основу розробки головних документів університетської реформи. У 1801 році Каразін сповістив одного зі своїх однодумців — отця Ва-

силя (Фотієва) про те, що отримав дозвіл на відкриття університету: його ініціатива одержала “найвище схвалення”. 29 серпня 1802 р. Каразін подав до Дворянського зібрання у Харкові своє “Предначертаніє о Харьковском Университете”.

Цей видатний документ став наріжним каменем у розбудові університету. У проекті Каразіна було заплановано 9 відділень (більше, ніж на той час мав найстаріший в Російській імперії Московський університет): “общих понятий”, два з категорії “изящных искусств”, богословське, громадянські пізнань, воєнних пізнань, лікарських пізнань, громадянських мистецтв (архітектура, гідравліка та ін.). Після них планували відкрити ще два: вченості та красних мистецтв. Склавши приблизний штатний розклад майбутнього університету, а також його фінансове обґрунтування, у 1802 р. Каразін звернувся до дворянства Слобідсько-Української губернії з проханням зібрати гроші на університет. Розпочалася велика справа.

30 січня 1802 р. Олександр I підписав “Предначертаніє о Харьковском Университете”. Документом було визначено, що студентами могли стати особи, які закінчили губернські народні училища (пізніше — гімназії) не тільки Слобідсько-Української, але й інших суміжних з нею і навіть віддалених губерній.

1 вересня 1802 р. В.Н. Каразін виступив з промовою перед місцевим дворянством, яке почуло його доводи і підтримало прохання. Яскрава промова Каразіна відразу рознеслася по Харкову та околицях і зустріла палке схвалення. Ідея університету почала оволодівати масами як ідея патріотична.

Нелегкий багаторічний процес збору коштів завершився у 1803 році. В цей час підійшов до кінця і петербурзький період діяльності Каразіна, який прибув до Харкова особисто керувати роботами. Університету було виділено казенну споруду, в якій до цього розміщалися губернатор і віце-губернатор.

Це був найкращий на той час будинок на центральній вулиці міста, яка відтоді отримала назву Університетської. Будинок було передано університету тимчасово, але, як виявилось, університет у його стінах проіснував понад 150 років. Тоді ж розпочався і благоустрій прилеглої території — закладено сад і бульвар.

До університету, згідно з проектом В.Н. Каразіна, повинні були увійти бібліотека, ботанічний сад, друкарня та інші підрозділи. І Каразін з головою

Урочисте відкриття пам'ятника В.Н. Каразіну. Харків, 1907 р.

занурився в справу організації цих дуже необхідних університету відділів. Увесь його час поглинало листування з майбутніми викладачами та вирішення фінансових проблем (Каразін не тільки взяв на себе частину необхідних витрат, але навіть був змушений закласти власний маєток).

Він розумів, що новий університет повинен якнайшвидше стати відомим у науковому світі. Василь Назарович особливо наполягав на тому, щоб негайно, до відкриття навчального закладу, розпочала свою роботу друкарня. А також щоб якнайшвидше приїхав до Харкова професор **Ф. Делавінь**, який *“...прежде всех сделает известным наш университет открытиями в сем краю, совершенно новом для ботаников”* [1, с.637].

24 серпня 1804 року Каразін пішов у відставку, маючи звання статського радника. Приводом стало звинувачення його у червні 1804 року у “растраниранні казенних средств”, які йому було виділено на придбання естампів і “найм ремесленников”. Як результат — позбавлення права втручатися у справи навчального закладу. Цей епізод, швидше за все, справді, був лише формальним приводом завершення його кар'єри державного чиновника. За визнанням самого Каразіна, вже з кінця 1802 року він відчув зміну у ставленні до себе і оточення імператора Олександра I, і петербурзьких вельмож. Каразіна було усунуто від університетських справ за два тижні до обнародування першого Статуту Харківського університету і майже за п'ять місяців до урочистого його відкриття. Усе найголовніше вже на той час виконали: не тільки, об-

(Ред.) — Міжнародний астрономічний союз до 200-річного ювілею Харківського національного університету затвердив назву малої планети №6547 (відкрита 1987 року Л.І. Черних в Кримській астрофізичній обсерваторії) “Vasilkarazin” на честь В.Н. Каразіна

разно кажучи, закладено фундамент, але й зведено мури майбутнього університету. Все інше вже завершували без Каразіна, який повернувся до свого маєтку в селищі Кручик, але, звичайно, з урахуванням планів і проєктів, розроблених за його найактивнішої участі. Як не раз бувало в історії, головний творець виявився відстороненим від свого дітища.

Учасник і свідок небувалих в історії України урочистостей з нагоди відкриття університету отець Василь (Фотієв) так писав через кілька днів Василю Назаровичу: *“Великое собрание дворян и гражданства из других губерний было поражено удивльствием и радостью; самые зоицы в восторге духа искали Вас, спрашивали и признавались, что счастием сим, сверх всякого чаяния, Украина Вам единственно обязана.*

Тем, кои Вам преданы, коим сердечные чувства и намерения Ваши известны прочим; с восхищением благословляли Ваше имя. И так, если упрямая судьба воспрепятствовала Вам наслаждаться торжественным открытием предприятий Ваших, яко первому виновнику, то, конечно, незасорная совесть утешит Вас не токмо в последующее время, но и ныне исполнением такого намерения, которое сделает славу и честь отдаленнейшему потомству” [1, с.880].

Колишній корпус Харківського університету. 18 січня 1950 р.

Своє життя Василь Назарович закінчив під час проведення наукових пошуків у галузі удосконалення винокуріння на півдні України, де він гостював у одного зі своїх синів — Філадельфа, який служив під керівництвом головнокомандувача Чорноморського флоту адмірала **Лазарєва** у Миколаєві. У жовтні 1842 року Каразін вирушив на перетяжних до Харківщини, до Кручика, але дорогою додому під час негоди промокнув, застудився, захворів і повернувся до Миколаєва, де 4 листопада 1842 року помер у будинку свого сина. Василя Назаровича було

поховано на миколаївському цвинтарі у місці нового родинного поховання Каразіних.

На всіх етапах існування університету ім'я Каразіна в ньому було оточене пошаною та повагою. Його ім'ям були названі стипендії, на його честь проводили конференції, йому присвячували книги та статті, університет оголошував медальні теми, присвячені Василю Назаровичу. До 100-річчя Харківського університету з ініціативи університетської громадськості зібрали кошти і спорудили чудовий пам'ятник В.Н. Каразіну.

Наприкінці ХХ сторіччя його ім'я цілком закономірно присвоєно університету. Мабуть, це єдиний випадок в Україні, та й в усьому світі таких прикладів набереться небагато, коли університет був би названий не на честь монарха, державного чи громадського діяча, вченого чи письменника, а на честь справжнього ініціатора його створення. *Харківський університет названо ім'ям людини, чий енергія й розум матеріалізувалися в унікальному науково-навчальному комплексі, з яким пов'язане не лише життя трьох лауреатів Нобелівської премії, десяти лауреатів Ленінської премії, а й доля понад трьохсот академіків і членів-кореспондентів різних академій наук світу, видатних громадських і політичних діячів, письменників і митців.*

Література

1. **Каразин В.Н.** Сочинения, письма и бумаги // Под ред. Д.И. Багалая.—Х., 1910.
2. **Петров Ф.А.** Формирование системы университетского образования в России. Т. 1. Российские университеты и Устав 1804 года. — М., 2002.